

RAZGLEDI

PORTUGALSKA: ZATRITA KULTURA

Članek o stanju kulture na Portugalskem sem napisal na željo revije »Sodobnost«. Sestavek je v glavnem deskriptiven, in sicer iz dveh razlogov: prvič, ker je Portugalska v Jugoslaviji tako malo poznana, da bi jugoslovanski bralec edinole tako mogel dojeti splošno situacijo in problematiko na Portugalskem in bi mu to lahko koristilo kot nekakšen uvod v nadaljnje proučevanje položaja, drugi pa, ker imam premalo časa, da bi snov podrobneje obdelal.

Po kratkih uvodnih pripombah o vrsti političnega režima na Portugalskem se mi je zdelo najbolj logično in najbolj primerno vsaj na splošno orisati stanje portugalske kulture in končno zaključiti s položajem književnikov v dandanašnji portugalski družbi.

Portugalska živi v znamenju fašizma. Sedanji režim je prišel na oblast leta 1926 z državnim udarom, ki je zrušil liberalne buržoazne politične institucije. Komaj dve leti kasneje, in sicer leta 1928, je prišel na površje mračni jezuitski laik Salazar, ki je danes simbol najsrajnejših oblik politične reakcije v svetu. Salazarjeva vlada je takoj v začetku zatrla vsakršno demokracijo (v buržoaznem pomenu besede) in se znesla nad njenimi zagovorniki, buržoaznimi liberalci, ki so od leta 1910 do 1926 vladali narodu. Odtlej monstrozni represivni stroj Salazarjevega režima tlači vse tiste, ki se ne strinjajo z vladno politiko. Salazar ne izbira: med njegovimi žrtvami so tako komunisti kakor tudi socialni demokrati, napredni katoličani in krščanski demokrati, skratka vsa opozicija.

Uradno je na Portugalskem ena sama legalna politična stranka — Nacionalna unija, ki ji predseduje Salazar. V nacionalni asambleji, kakor se imenuje portugalski parlament, pripadajo vsa poslanska mesta omenjeni uniji. Kljub temu, da fašistična ustava — razen pravice na štrajk, katero izrecno prepoveduje — predvideva pravico izražanja misli, združenj, zborovanj in fizične nedotakljivosti, je vse to le na papirju.

Nobena totalitarna vlada ni učinkovito zavarovana, če nima številnih vojaških in policijskih sil. V tem pogledu je portugalski policijski stroj prav zastrašujoč. Policijskim silam načeluje politična policija »PIDE«, ki koordinira njihove akcije. Deluje prek tajnih agentov in širokega omrežja ovaduhov po receptu in nasvetih bivšega nemškega gestapa, ki jo je nekdaj dobro poučil, kako mora funkcionirati politična policija. Sledi ji do zob oborožena militarizirana policija »PSP«, katere poglobljena naloga je razganjanje neoboroženih demonstrantov na manifestacijah v portugalskih mestih. Na podeželju »deluje« tako imenovana »GNR«, ki ima enake naloge kot »PSP«, in ji od časa do časa priskoči na pomoč, ko je treba izvajati represalije nad demonstranti v večjih mestih, kakor Lizbona, Porto, Coimbru, Faro, Setúbal itd. Končno je še »Legion Portuguesa«, tj. vojaški korpus, ki ga sestavljajo (dobro plačani!) »prostovoljci«, ki jih ima Salazar za elito portugalskega nacionalnega fašizma. Naloga omenjenega korpusa ni tako natančno določena kakor prej omenjenih policij, kajti njegovi agentje denuncirajo kakor ovaduhi »PIDE«, razganjajo demonstracije kakor agentje »GNR« in »PSP«, obenem pa nastopajo kot Salazarjeva osebna straža.

V obmejnih pasovih straži »Guarda Fiscal«, ki naj bi preprečila Portugalcem in Portugalkam, da bi trumoma bežali iz dežele.

Za zaključek naj povem, da je Portugalska gospodarsko nerazvita dežela, obenem pa lastnica največjega kolonialnega imperija na svetu, ki sega v Afriko, Kitajsko, Indonezijo in še pred kratkim tudi v Indijo. Država je hkrati kolonizatorska pa tudi kolonizirana, kajti v gospodarskem pogledu je odvisna od imperialističnih velesil ZDA, Velike Britanije, Francije in Zahodne Nemčije. Za površno predstavo o življenjski ravni portugalskega ljudstva bo dovolj, če povem, da se povprečni zaslužek v industriji, kjer so dohodki večji kakor v kmetijstvu, giblje med najmanj 550 in največ 1200 dinarji.¹

Tako vidimo v super razviti Evropi boso Portugalsko in zasluženo portugalsko ljudstvo.

Fašizem potrebuje nevednost, ker drugače ne bi mogel obstajati. Zato mu je kultura hudo napoti. Ultrareakcionarne ideologije, ki jih sam ustvarja ali prevzema od drugod, niso nič drugega kakor skupek praznih in tendencioznih mitov, ki ne zdrže niti najmilejše kritične analize. S kulturnim razvojem se človek, če ne drugega, osvobaja nevednosti in mračnjaštva. To se dogaja tudi z ljudstvom, ki ga Salazar prepričuje, da Portugalska ne more živeti brez kolonij in da je zato treba pobiti junaške angolske nacionaliste. Toda nekoč bodo Portugalci le izvedeli za ekonomske analize, ki dokazujejo, da ima dežela čudovite možnosti za obstoj, ne da bi ji bilo zato treba moriti druge; tedaj Salazar ne bo mogel več računati na sokrivdo ljudstva, ki mu vlada, in njegovo ogorčenje bo pomenilo diktatorjev propad.

Fašizem je odvisen od nevednosti in zato sovraži kulturo. Salazar se tega zaveda, kakor se zavedamo vsi ostali. Zato je boj zoper kulturo eden najvažnejših vidikov njegove politike. In zato nima portugalsko ljudstvo nobene možnosti za kulturni razvoj. Na Portugalskem je kultura preganjana, zatirana in brezbožno izmaličena; namesto nje vladata mračnjaštvo in nazadnjaštvo. Vsakogar, ki poskuša kulturno delovati med ljudstvom in se boriti zoper uradno mračnjaštvo in zagovarjati svobodo kulture, prav tako preganjajo in slabo ravnaajo z njim.

Oglejmo si nekatere podatke portugalske kulturne stvarnosti. Na žalost mi ni mogoče prikazati celotne panorame v vseh podrobnostih; tu ni krivo toliko pomanjkanje časa, kolikor pomanjkanje konkretnih podatkov. Vendar bi kljub temu navedel nekaj najznačilnejših. Najprej bom obravnaval nekatere vidike prosvete, nato pa splošne kulture.

Na Portugalskem je štirideset odstotkov prebivalstva nepismenega. Sedemdeset odstotkov ljudi ni nikdar obiskovalo šol. Visoke šole konča samo en sam odstotek prebivalstva. Pretežna večina delavcev nima nobene izobrazbe, ostali pa največ osnovno šolo. Delavski otroci, tako tisti, ki hodijo v šolo, kakor tisti, ki ne hodijo, morajo že z desetimi leti opravljati najtežja fizična dela. Obvezna šolska doba traja samo štiri leta in je najnižja v Evropi. Toda tudi ta je le na papirju, kajti dejansko obiskuje šole največ petdeset odstotkov otrok. (V tem pogledu je zelo značilen okraj Beja, kjer je šolska obveznost skrajno omejena.) Prosveta in kultura sta deležni le dveh odstotkov celotnega narodnega

¹ Te podatke navajam zato, ker trenutno nimam bolj evidentnih; poleg tega je treba upoštevati, da portugalska vlada ne objavlja podrobnih statističnih podatkov, da ne bi razkrila splošne bede.

dohodka, kar pomeni najnižji prejemek v Evropi in enega najnižjih na svetu. Za eno izmed svojih policij, »GNR«, porabi vlada več sredstev kakor za vse visoko šolstvo. V šestnajstih letih buržoaznodemokratske vlade so na Portugalskem zgradili sto petdeset šolskih poslopij, medtem ko jih je bilo v devetintridesetih letih fašistične oblasti zgrajenih le sedemdeset, razen tega je režim več starih šol demokratičnega kova zaprl. Leta 1937 so na Portugalskem izvedli reformo predšolskega pouka. Začela se je tudi kampanja za alfabetizacijo, med katero so organizirali »potujoče šole«, ki so križarile po deželi. Univerze so seveda slej ko prej dostopne samo otrokom premožnih staršev. Ves šolski sistem je urejen tako, da bi mladini privzgojili komformizem in vdanost v usodo. Reklo, da je »naša domovina revna, ker jo je Bog tako ustvaril«, je bajka, ki jo nenehno pripovedujejo mladini v portugalskih šolah.

Tudi stanje kulture ni nič bolj spodbudno. Oglejmo si nekatere značilne podatke s tega področja.

Število javnih knjižnic je smešno nizko, saj jih je skoraj manj, kot jih je bilo pred štiridesetimi leti, pa tudi s številom knjig ni nič boljše, saj pride na štiri Portugalce ena sama knjiga, kar pomeni, da odstotek bibliotečnega sklada na prebivalca ne presega 0,25 %. Portugalska ima najmanj umetnostnih muzejev v Evropi in še ti so zelo slabo obiskani. Portugalec gre v kino povprečno trikrat na leto, v gledališče enkrat v enajstih letih, na koncert enkrat v 383 letih, a balet gleda enkrat v 497 letih. Portugalska ima tudi najmanj dnevnikov, telefonov ter radijskih in televizijskih aparatov v Evropi. Letno posnamejo povprečno pet filmov brez kakršnekoli umetniške vrednosti. Umetnostnih galerij skorajda ni: glavno mesto države Lizbona jih nima več kot osem.

Mislim, da ti podatki omogočajo vsaj splošen pogled v kulturno stvarnost na Portugalskem. Žalostno stanje kulture je temelj tragičnega vsakdanjega boja za njeno svobodo. Prav v tem boju, ki ga iz dneva v dan bije izobraženstvo, da bi spremenilo »status quo« in vlado, ki ga skuša obdržati, se kaže dinamika dogajanja. A sedaj si oglejmo metode, ki jih uporablja fašizem za doseg svojih ciljev.

Najprej: Salazarjev režim je ljudstvo pomiril prav tako sadistično zvito kot nekdanj Tiberij, ki mu je dal kruha in iger. Na Portugalskem je ljudstvo sicer nedohranjeno, vendar ne umira od lakote. Iger pa je več kot preveč in tudi igrišč ne manjka in ljudstvo kar dere na razne nogometne tekme, bikoborbe ali »fado«.² Ob mirnih nedeljskih popoldnevih se ljudstvo zamoti na igriščih, pozablja na težave in čedalje bolj pogreza v skrajno zaostalost. To traja že cela desetletja. Morda bi trajalo še dlje, če se gospodarsko-socialne razmere zaradi kolonialne vojne (vendar ne samo zaradi nje!) ne bi nenehno slabšale in če se levičarji-intelektualci in ilegalni tisk ne bi nenehno borili za osveščanje ljudi. Tako pa se zavest počasi vrača in nacionalni politični razvoj že kar lepo napreduje.

Portugalski fašizem se zagrizeno bori zoper izobražence in posveča temu boju vso pozornost. Pred njimi grmadi oviro na oviro, in če še te ne zadostujejo, razprostre drobno spredene mreže, skozi katere prodro le najvztrajnejši. Zakonski labirint, ki ga je fašizem zgradil za zagovornike kulture, nam kaže prav zanimivo sliko.

² Portugalska pesem, ki pa ni narodna, temveč umetno popularizirana. »Fado« je glasbeni izraz ideologije, ki jo skuša fašizem razširiti. Pesem je žalostna, konformistična in fatalistična.

Oporišči tega represivnega mehanizma sta dve instituciji s skoraj enakimi statuti in enakimi pooblastili. Prvi je komisariat za cenzuro, drugi pa inšpektorat za predstave. Komisariat cenzurira vse dnevnike, knjige, revije ter radijske in televizijske sporede, inšpektorat pa je na straži reakcionarne in konservativne pravovernosti filmov in javnih gledaliških predstav. Neki Italijan je takole opisal svoje vtise s Portugalske: »Cenzura in inšpektorat za predstave, ki ustrezno ustanovnim predpisom lahko preideta, če je treba, pod osebno in neposredno Salazarjevo nadzorstvo, sta prek lokalnih in pokrajinskih središč razpredla po vsej deželi široko represivno mrežo. Vse publikacije, vse predstave, celo upodabljajoča umetnost, vsa izrazna sredstva, informacije, difuzija misli, vse mora skozi drobne zanke mreže, ki prekriva vso deželo in jo loči od drugih. Vendar se cenzura ne omejuje samo na črtanje oziroma prepovedi, marveč počasi in pikolovsko natančno — kar je značilno za vse diktatorske režime — pripelje avtorja v roke politične policije, preiskovalnih sodnikov in naposled na zatožno klop pred posebno (politično) sodišče. Portugalec je dolžan nenehno polagati račun zase osebno, za vse, kar čuti, za vse, kar misli, in vse, kar reče.«

V portugalskih šolah in knjigarnah je komisariat za cenzuro docela pokopal filozofijo. Zdelo bi se, da Hegel, Marx, Engels, Lenin, Plehanov, Lunáčarski, Buharin, Trocki niso pisali svojih političnih filozofij za Portugalce, katerim so celo sodobni pisci, kakor na primer Lukacs, Goldmann, Togliatti, Mao Ce Tung in Kardelj, docela neznani. Vendar niso prepovedana samo dela zgodovinskih materialistov, enaka usoda je doletela tudi Proudhona, Bakunina in Diderota. Millov »Esej o svobodi« je bil objavljen šele leta 1964! Edini jugoslovanski esejist, ki ga portugalska javnost pozna, je Djilas, pa še to zaradi tega, ker ga forsira vlada. Nič bolje se ne godi književnosti. Razen spisov Iva Andrića je leposlovje socialističnih dežel skoraj nepoznano. Portugalski bralec ne dobi v roke niti znamenitih zahodnih piscev, kot sta Proust ali Joyce.

Vse založništvo je pod strogim nadzorstvom cenzure, ki ima neomejeno oblast. Pogosto se dogaja, da spremeni mišljenje o že izdanih delih in publikacijah in jih zapleni oziroma potegne s trga.³ Pri tem založnik ne dobi nobene odškodnine in mora sam plačati škodo, ki je nastala z zaplenbo izdaje. Zaradi tega so tudi založniki skrajno previdni in si ne upajo objavljati spisov, ki bi pri cenzuri lahko vzbudili dvom. Vendar se včasih le zgodi, da kakšna založba pogumno objavi delo, ki fašističnim cenzorjem ni po volji. V tem primeru uporabijo radikalnejše sredstvo in založbo kratko in malo zapró, kakor so storili na primer z založbo »Cosmos«.

Nič bolje ni z revijami. Za osnovanje revije so potrebni trije pogoji: najprej je treba cenzuri izročiti izredno visoko denarno vlogo, potem mora cenzurno vodstvo potrditi direktorja in izdajatelja in končno dovoliti izdajanje publikacije. Prvi pogoj naj bi zagotovil »resnost iniciative« (kdor ni zelo premožen, pri tem sploh ne pride v poštev, a bogataši so tako vedno na strani vlade!) in šele potem lahko revijo osnuješ. Drugi pogoj je v bistvu dopolnitev prvega. Če se namreč kakemu intelektualcu-levičarju le posreči plačati omejeno vsoto, mu cenzura vseeno ne dovoli osnovati revije pod pretvezo direk-

³ Zaplenjenih je bilo več del portugalskih književnikov. Zato je Ferreira de Castro, v 14 jezikov prevedeni pisatelj, izjavil, da ima tri neizdane romane, ker se jih ne upa objaviti.

torjeve ali izdajateljve nesposobnosti. Ako cenzura tudi tega ne more uporabiti, izkoristi tretjo možnost, in sicer publikacije kratko in malo ne dovoli, ne da bi dala kakršnokoli utemeljitev.

Takó je torej tiskanje antifašistične revije na Portugalskem praktično skoraj nemogoče. Razen revije »O Tempo e o Modo« (Čas in nravi), ki je bila osnovana v novejšem času, so vse nekonformistične revije še iz predfašističnih časov. Med njimi naj navedem zlasti »Vertice« (Sleme) in največji portugalski mesečnik »Seara Nova« (Nova setev). Sodelavci omenjenih revij se krepko bore za njihov obstoj in se odločno spoprijemajo z nešteti težavami. Poleg tistih, ki jih povzroča cenzura, so namreč še gospodarski problemi, kajti nobena od obeh revij ne uživa olajšav pri nakupu papirja, tisku ali distribuciji. Mimo tega jim cenzurirajo šele krtačne odtise in ker skoraj vedno kaj izločijo, ima revija precejšno škodo. Končno ne smemo pozabiti tudi večnih kazni zaradi stvari, ki so jih cenzorji »spregledali«. In kakor da vse to ne bi zadostovalo, sta reviji v stalnem strahu, da ju ne bi nekega lepega dne preprosto prepovedali, kakor se je zgodilo s književnimi revijami »Sol Nascente«, »O Diabo« in »O Mundo Literario«.

Portugalski književnik bo le tedaj mogel vzgajati svoje ljudstvo, če bo sam prost okovov, katerih pa se ne bo otrese, če mu pri tem vsaj posredno ne bo pomagalo njegovo ljudstvo. V tem protislovju se kaže politična narava portugalskega problema. Kulturnega problema ni moč ločiti od problema gospodarske nerazvitosti in politične zaostalosti Portugalske. Vse skupaj je podobno robnikom piramide, ki se shajajo nekje na vrhu, pri konici, ki pomeni največji problem — fašizem.

Novi rod portugalskih književnikov in izobražencev se tega stanja odlično zaveda. Zaradi tega sta politično delo in kulturno delovanje na Portugalskem tako tesno povezana. Umetnost in književnost sta tam politično »angažirani«, ker imata nenehno pred očmi določene praktične politične cilje.

Ali se umetnost s tem bogati ali obuboža? Morda se bo fašistična politična ostrina samo nadomestila z antifašistično politično ostrino, kultura pa bo spet zatrta?

Ni dvoma, da problema »angažiranosti« umetnika oziroma intelektualca ni mogoče analizirati neodvisno od konkretnih zgodovinskih okoliščin. Neki znani jugoslovanski književnik mi je dejal, da ni komunist, ker ga to kot pesnika ne zanima in mu ni potrebno, da pa bi vsekakor bil komunist, ko bi živel na Portugalskem. Iz te perspektive moramo gledati, ko zatrjujemo, da tam, kjer je svoboda kulture docela pogojena s političnim problemom, noben zagovornik kulture in noben pravi izobraženec ne more biti indiferenten do političnih problemov. Indiferentnost bi pomenila sokrivdo s sovražniki kulture, ki trdijo, da kultura in politika nimata nič skupnega; trdijo pa zato, ker jim to koristi.

Prev. Jolanda Kvas

José de Oliveira